

Diskussion

Et utidssvarende historiebegreb

AF

BERNARD ERIC JENSEN

I sidste hæfte af Historisk Tidsskrift havde jeg en artikel, der søgte at overtale mine fagfæller til at give det historiebegreb, de til daglig gør brug af, et kritisk eftersyn – altså overveje, om det udgør en tidssvarende begrebsdannelse.¹ Det er følgelig glædeligt, at en af tidsskriftets redaktører tager udfordringen op og straks udarbejder en kritisk kommentar hertil.² Jeg er klar over, at når man vælger at tage et så identitetsfølsomt emne som faghistorikerens historiebegreb op til debat, kan det let vanskeliggøre kommunikationen fagfæller imellem, eftersom der da vil være meget mere på spil end blot det at få redegjort for og begrundet et fagligt synspunkt. Men også i den situation må fagfolk bestræbe sig på at få afklaret så præcist som muligt, hvad uenigheden drejer sig om, og hvorfor den gør sig gældende – altså uenighedens indhold og grundlag. At bidrage hertil er formålet med dette svar.

Jeg må konstatere, at min brug af termen 'et fortidsfikseret historiebegreb' har virket på Carsten Due-Nielsen (CD-N) på nogenlunde samme måde som røde klude virker på tyre. Brugen af den har virkelig provokeret ham. Men samtidigt kan jeg konstatere, at vi faktisk er helt enige, når det gælder karakteristikken af, hvad der har været og fortsat er den fremherskende opfattelse inden for dansk faghistorie, nemlig den, der sætter lighedstegn mellem 'historie(n)' og 'fortid(en)'. Det vedgår CD-N også, idet han må konkludere, at hvad terminologi angår, drejer det sig kun om »en strid om ord – og deres konnotationer«. ³ Om termen 'et fortidsfikseret historiebegreb' er velvalgt, vil altid kunne diskuteres, men den får – som jeg ser det – rettet opmærksomheden mod noget, der er aldeles afgørende, nemlig at faghistorikere opfatter

¹ Jf. B.E. Jensen, Faghistorikerens historiebegreb – baggrund, kendetegn og virkninger, Historisk Tidsskrift 104:1, s. 179-207.

² Jf. C. Due-Nielsen, Forsvar for fortiden, Historisk Tidsskrift 104:1, s. 208-217.

³ Due-Nielsen, s. 214.

termerne 'historie(n)' og 'fortid(en)' som synonyme. Skulle der peges på nuanceforskelle os imellem, må det være følgende: CD-N er tilbøjelig til at gøre dansk faghistorie betydelig mere monolitisk, end jeg er. Det sker, når han henviser til »traditionen« – dvs. bruger den bestemte entalsform helt uden forbehold.⁴ Det mener jeg ikke, at der er empirisk dækning for. Men det er en mindre detalje.

Jeg kan ligeledes konstatere, at CD-N i det væsentlige tilslutter sig min hypotese om, at et sådant fortidsfikseret historiebegreb satte sig igennem i forbindelse med faghistoriens professionalisering i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Han formulerer det på denne måde: »koncentrationen om det ene formål for faghistorikernes virke at rekonstruere fortiden så præcist som muligt falder sammen med den øgede professionalisering«. Vi er dog ikke enige om, hvordan en fastholdelse af denne opfattelse skal vurderes. Her bliver det tydeligt, at en udpræget traditionsbekræftende tilgang står over for en decideret traditionskritisk.

I sit *Forsvar for fortiden* optræder CD-N som traditionens vogter – ja, han er vistnok af den overbevisning, at den videnskabsteoretiske legitimering af historiefaget, som Erslev leverede for snart 100 år siden, stadig står ved magt. Forsøgene på at påvise, at arven efter Erslev ikke alene er en flertydig størrelse, men også er i delvis modstrid med sig selv, har ikke gjort noget større indtryk på CD-N.⁶ Når jeg mener det relevant at skrive en artikel om danske faghistorikeres historiebegreb, er det, fordi jeg er af den overbevisning, at en fastholdelse af en del af dette arvegods fungerer fagligt blokerende – dvs. at det må anses for at være et utidssvarende begrebskompleks. Men jeg vil medgive, at det er vanskeligt at gøre sagligt rede herfor i kort form.

I *Faghistorikeres historiebegreb – baggrund, kendetegn og virkninger* søgte jeg at godtgøre dette bl.a. ved at modstille to sagforhold i fagfolkernes verden. Hvor danske faghistorikere tager deres (fortidsfikserede) historiebegreb mere eller mindre for givet, dér vil enhver flerfaglig analyse vise, at det i høj grad drejer sig om et omstridt begreb. CD-N medgiver, at »der er megen sandhed« i min påpegning af, at faghistorikere har vist meget lidt interesse for, hvordan andre fagfolk har tænkt om historie.⁷ Trods dette er CD-N ikke bleg for komme med en svada som denne: »De mere

⁴ Sst. s. 209.

⁵ Sst. s. 214.

⁶ Jeg skal ikke her gentage hovedpunkterne i Erslevs virkningshistorie, da de allerede findes opregnet i *In the footsteps of a father. The handling of a legacy in 20th century Danish debates on method and theory*, F. Meyer & J.E. Myhre (udg.), *Nordic Historiography in the 20th Century*, Oslo, 2000, s. 280-304.

⁷ Due-Nielsen, s. 215.

filosofisk anlagte betragtninger [om historie] har forekommet mange faghistorikere lidet relevante, måske unyttig tågesnak, eller endda forestillinger som snarere ville lede på afveje eller føre til lammelse«. ⁸ Det er en fordomsfuldhed, der vil noget – at afvise, ja nedgøre andre fagfolks seriøse arbejde uden overhovedet at have sat sig ind i det. Tillader man sig at gøre brug af den slags argumenter i en faglig strid, er det ingen sag at levere et forsvar for en historiefaglig traditionsdannelse.

Når jeg plæderer for at udskifte det fortidsfikserede historiebegreb med en anden og mere frugtbar begrebsdannelse, må jeg gøre rede for, hvad der kendetegner den alternative begrebsdannelse, og hvorfor den skulle være mere frugtbar og/eller hensigtsmæssig. Det søgte jeg også at gøre i min artikel, men kan konstatere, at CD-N på intet tidspunkt kommer ind på mit forslag til alternativ begrebsdannelse. Den forbigår han slet og ret. Det er ikke, fordi der mangler en angivelse heraf i min artikel. Eksempelvis slutter jeg med at fremhæve følgende: »det kendetegnende for flere af disse [alternative] begreber om historie er netop forsøget på at klarlægge, hvad det vil sige, at mennesker lever og virker i og med tid«. ⁹ Der kan følgelig være grund til ridse et par af hovedpunkterne op. ¹⁰

Det begreb om historie, der fremstår som det fremherskende blandt danske faghistorikere, sætter lighedstegn mellem 'historie(n)' og 'fortid(en)'. Der er en begrebsdannelse, der tager udgangspunkt i, hvordan tidsforholdet er mellem en/flere person(er) (= forsker(e)) og det, som de(n) person(er) vil undersøge (= forskernes såkaldte genstandsfelt). Et genstandsfelt betegnes som værende historie, når det tidsmæssigt ligger forud for undersøgelsen heraf. Eller med Erslevs fine og præcise formulering: »ingen Genstand er historie uden 'par position', nemlig ved at være Fortid for den, der studerer den.« ¹¹ Her er der tale om et relationsbegreb – dvs. en angivelse af, hvordan tidsforholdet mellem en forsker og dennes forskningsobjekt skal være for, at man kan tale om historie.

Jeg medgiver, at det drejer sig om en rimelig enkel og klar definition af historie, men det spørgsmål, som jeg har ønsket drøftet, er, om det også kan siges at være en faglig frugtbar og hensigtsmæssig begrebsdannelse. Og dermed rejses det vanskelige spørgsmål: hvilke kriterier kan/skal tages i brug, når man vil overveje, om en begrebsdannelse er

⁸ Sst. s. 216.

⁹ Jensen, s. 207.

¹⁰ En mere udfoldet redegørelse for det konfliktprægede forhold mellem forskellige historiebegreber kan findes i B.E. Jensen, *Historie – livsverden og fag*, 2003.

¹¹ K. Erslev, *Historisk Teknik*, 2.udg., 1926, s. 3.

frugtbart/hensigtsmæssigt? Et kriterium, som vil kunne tages i anvendelse, er: hvor kompatibelt er et bestemt historiebegreb med andre foreliggende begrebsdannelser? Med andre ord: hvilke konsekvenser får det for hele begrebsfeltet vedrørende historie, når 'historie' og 'fortid' behandles som synonymmer?

Det viser sig, at det fortidsfikserede historiebegreb er inkompatibelt med flere andre vigtige begreber om historie. Jeg nøjes her med to eksempler.¹² Det gælder, hvad jeg har benævnt det handlingsteoretiske historiebegreb – dvs. hvad der på tysk hedder 'Geschichte machen' og på engelsk 'making history'. Forsøger man fx at indføje det fortidsfikserede historiebegreb i det handlingsteoretiske, bliver resultatet: 'at frembringe fortid(en)'. Man kan diskutere, om et sådant udtryk overhovedet giver nogen mening – måske kan det fremstå som meningsfuldt ud fra en radikal konstruktivistisk tankegang – men betydningsmæssigt dækker det i hvert fald ikke det samme som det tyske og engelske udtryk, der angiver, at mennesker frembringer eller udvirker noget uden at knytte en bestemt tidsangivelse hertil. Og det vil derfor kunne bruges om en fortidig, en nutidig og en fremtidig proces.

Det fortidsfikserede historiebegreb er heller ikke kompatibelt med, hvad jeg har benævnt det filosofisk-samfundsteoretiske historiebegreb – dvs. hvor historie forstås som et synonym for historicitet = at være historie. Historicitet betyder ganske vist, at man vil bære tiden og dermed også det fortidige i sig. Når de kan siges at være inkompatible begrebsdannelser, er det, fordi historicitet betyder, at man ikke kun bærer det fortidige i sig, men tillige det nutidige og det fremtidige, og dermed sættes der ikke længere lighedstegn mellem historie og fortid.

Det er ikke noget tilfælde, at et bestemt begreb fortsat glimrer ved sit fravær i de mest brugte metode- og teoribøger – fx Knut Kjeldstadli *Fortida er ikke hva den en gang var* (1992) (da. udg. 2001) og Sebastian Olden-Jørgensen *Til kilderne! Introduktion til historisk kildekritik* (2001). Det er begrebet 'historicitet', der er fraværende, og hvorfor? Fordi det slet ikke er muligt at tænke faghistorikernes fortidsfikserede historiebegreb sammen med foreliggende teoridannelser om menneske- og samfundslivets historicitet. At være historie betyder nemlig ikke, at man er noget fortidigt – noget, der er dødt og borte; det betyder derimod at leve og virke under en bestemt slags livsvilkår.

Det er, fordi jeg er af den overbevisning, at historiefagets vigtigste opgave må bestå i at udforske, klarlægge og formidle indsigt i menneske- og samfundslivets historicitet (og socialitet), at jeg når frem til den

¹² En helt tilsvarende argumentation kan fremlægges, når det drejer sig fx om det narrative historiebegreb (= story) og det historiedidaktiske (= historiebevidsthed).

konklusion, at det fortidsfikserede historiebegreb i dag fungerer fagligt blokerende og derfor må betragtes som en utidssvarende begrebsdannelse. I stedet for at opfatte historie som et relationsbegreb, som det er tilfældet med den fortidsfikserede begrebsdannelse, opfattes historie nu som et procesbegreb – dvs. en samlebetegnelse for bestemte slags processer, og en vigtig opgave bliver da at få klarlagt, hvad der kendetegner sådanne processer. Det er i den sammenhæng, at mit forslag til et alternativt begreb om historie kommer ind, nemlig at definere historie som det at leve og virke i og med tid. Det er en begrebsdannelse, der (selvfølgelig) kan bruges i forbindelse med undersøgelser af fortidige processer, men den vedrører tillige nutidige og fremtidige processer. Og det er en begrebsbestemmelse, der gør det muligt at undersøge, om det at leve og virke i og med tid har ændret karakter i tidernes løb – altså om og hvordan nævnte sagforhold også er præget af menneske- og samfundslivets historicitet.

Den type problemstilling, jeg søgte at fæstne mine fagfællers opmærksomhed ved gennem artiklen i *Historisk Tidsskrift*, tages også op blandt fagfolk i flere af vore nabolande. Lad mig give et enkelt eksempel. I Tyskland har forlaget J.B. Metzler i år udgivet en ny *Handbuch der Kulturwissenschaften* i tre bind. Første bind har undertitlen *Grundlagen und Schlüsselbegriffe*, og det rundes af med ni artikler om historie, hvoraf de tre første har titlerne: *Typen des Zeitbewusstseins – Sinnkonzepte des geschichtlichen Wandels*, *Kultur und Geschichte – Historizität der Kultur und kulturelle Gedächtnis* og *Zukunft und Historische Zukunftsforschung*. Forfatteren til den første artikel er Jörn Rüsen, der indleder på følgende måde:

Zeit is eine Grundbestimmung des menschlichen Daseins. Sie umgreift Mensch und Welt, Denken und Sein, Innen und Außen, Kultur und Natur. Sie ist daher eine Fundamentalkategorie (nicht nur) der Kulturwissenschaften. Mit ihrem Zeitverständnis bestimmen diese über Zusammenhang und Unterschied von Kultur und Natur, über die Eigenart des Menschen und seinen Umgang mit seiner Welt und mit sich selbst. Zugleich bestimmen sie auch über sich selbst, über eine ihrer wichtigsten Aufgaben: die Zeit als Phänomen in allen Bereichen des menschlichen Lebens nachzuspüren, sie zu verstehen, zu deuten und zu erklären und sich dabei zu ihr kritisch-rational (methodisch-argumentierend) zu verhalten.¹³

¹³ J. Rüsen, *Typen des Zeitbewusstseins – Sinnkonzepte des geschichtlichen Wandels*, i F. Jaeger & B. Liebsch (udg.), *Handbuch der Kulturwissenschaften*, Bd. 1, Stuttgart, 2004, s. 365.